

Az unitárius egyház és iskolái 1848–49-ben

(Kivonat)

Az 1840-es években Erdély fővárosa, Kolozsvár egyedül az unitáriusoknak egyházi központja is ugyanakkor. A HABSBURG-uralom alatt teret veszített felekezet ekkoriban heveri ki az előző század megpróbáltatásait. Az unitáriusok és intézményeik kezdettől végig jelentős szerepet játszottak az erdélyi 1848–49 eseményeiben. A dolgozat mindenekelőtt levéltári források alapján rekonstruálja ezt a résztvételt.

*

Az unitárius egyháznak megalakulása, 1568 óta központja és püspöki székhelye Kolozsvár. A Szamos-parti kincses város, bár évszázadokon át nem tekinthető Erdély fővárosának, kiérdemelte a „civitas primaria”, vagyis az „első város” megjelölést, s szellemi-művelődési szempontból a reneszánsz óta vezető szerepet játszott. 1790-ben a főkormányshé (gubernium) Kolozsvárra költöztetésével aztán megkapta a tényleges fővárosi rangot is. Ennek hatása a reformkor idejére bontakozott ki. Itt működött a legrégebb színtársulat a maga állandó kőszínházában, itt alakult ki először sajtóélet: az Erdélyi Híradó volt az ellenzék, a Múlt és Jelen a kormánypart lapja. Mellettük a BRASSAI Sámuel szerkesztésében megjelenő Vasárnapi Újság a művelődést terjesztő néplap szerepét töltötte be, BERDE Ákos Természettudományi ismeretek terjesztésére szakosodott. Volt a városban kaszinó és gazdasági egyesület, s foglalkoztak egy múzeumi tudományos egyesület felállításával. A tudományos rangot három „főtanoda” biztosította.

Mindegyik a 16. századig vezette vissza kezdeteit. A katolikusoké egyetemi múlttal büszkélkedhetett. A tanárok közül nem egynek a teljesítményét már a tudományos akadémia is elismerte. A főkormányshé Kolozsvárra költözését követően megnőtt a főnemesség érdeklődése a város iránt. Mind a főkormányshéi alkalmazottak, mind az országgyűlések résztvevői hosszabb időt töltöttek itt, megkedvelték a várost, polgárjogot szereztek, s az 1790-es évektől kezdve pompás palotákat építettek. E barokkos–klasszicizáló házak jócskán változtattak az addigi polgári város képén. E családok báljai, esküvői, temetései a téli időszakban eseményszámba mentek.

Az 1840-es években az unitáriusoké volt az egyetlen egyházi központ Kolozsvárt. A felekezet ekkoriban heveri ki az előző század megpróbáltatásait. A fejedelemség idejében a város lakosságának túlnyomó többsége unitárius volt. Kezükbe került a főtéri templom, a hozzá tartozó plébánia-épület. Itt laktak a püspökök. Főiskolájuk az óvári zárdaépületben működött. Erdély HABSBURG fennhatóság alá kerülése és a katolikusok újbóli berendezkedése apránként kiszorítja az unitáriusokat ezen épületekből. 1693-ban az óvárból kell az iskolát kiköltöztetni, a főtéri plébánia-sor néhány házát alakítják át a tanintézet befogadására. Aztán 1716-ban katonai segítséggel lefoglalják a templomot, 1718-ban pedig a főtéri épületeket. Ezután költöztetik az iskolát egy mindössze hat helyiséges Belső Magyar utcai polgárházba. Rendre, közel száz évi építkezés, telekvásárlás során ide alakul ki az unitárius központ. A kollégiumi telken állott szedett-vedett épületek helyére 1801–1806 között felhúzták a kétemeletes, 50 helyiséges, akkoriban tágas és tekintélyes iskolaépületet. Ezt egy sikátor választotta el az 1792–1796 között három telekre felépített, az egyházi szertartás igényei szerint kialakított díszes templomtól. Az utca több polgárházát is megvették püspöki, papi, tanári lakások céljára.¹ Az egyház vezető szerve ekkoriban az 50–60 tagú Egyházi Főtanács (Supremum Consistorium), mely általában évente egyszer kétszer tart gyűlést, illetve zsinatot, benne egyházi és világi tagok kapnak helyet. E tanács ko-

*Az EME BNyTt Szo. 1998. évi, sepsiszentgyörgyi Vándorgyűlésén tartott előadás és melléklete

lozsvári tagjai alkotják az Egyházi Képviselő Tanácsot (EKT, Representativum Consistorium), mely a püspök, illetve a főgondnok vezetésével hetente (vagy ahányszor szükséges) tart gyűlést, s a folyó ügyeket intézi. A gyűlésekről rendszeresen jegyzőkönyvet vezetnek. Egy-egy másolatot mindig be kell adni a főkormányzásoknak. Az egyház legfontosabb kolozsvári intézménye a „főtanoda”. Alsóbb nyolc osztályában köztanítók oktatnak, négy évfolyamos filozófiai kurzusán viszont a professzorok. Többnyire külföldi egyetemeket járt köztisztviselőben álló tudósok. Közülük BRASSAI Sámuel, KRIZA János akadémiai levelező tag, BERDE Áron is az lesz. 1847-től SZÉKELY Mózes az igazgató. A tanárok hivatalból az EKT tagjainak számítottak. SZÉKELY Mózes, az egyházi főjegyző, az EKT jegyzője is volt. Az egyház élén ARANYOSRÁKOSI SZÉKELY Sándor püspök állott 1845 óta. Fiatal korában eposzíróként tűnt ki, később mint a kollégium történelemtanára tankönyveket írt, s összeállította egyháza első történetét (1839).

Az alábbiakban arra keresünk választ, elsősorban az egyházi fő- és képviselőtanácsi jegyzőkönyvek alapján², hogy miként viszonyult az egyházvezetés az 1848–49-es eseményekhez, mennyiben érintették azok az egyház életét, az egyházközpont tisztségviselői bekapcsolódtak-e a városi, országos megmozdulásokba.

Az 1840-es években még Európa-szerte lassan terjedtek az információk, többnyire a postakocsik sebességével. KŐVÁRY László visszaemlékezése szerint egy levél vagy újság tíz napig utazott Párizstól Bécsig, Bécsből Pestig újabb két nap kellett. Pestről aztán szerencsés esetben négy nap alatt Kolozsvárra ért a küldemény.³ Így a párizsi február 22–23-i eseményekről március 14. táján a sajtón keresztül, a bécsi és pesti forradalmi megmozdulásról március 20-án értesültek a kolozsváriak. Úgy tűnik, hogy az első, aki a nemzetközi események tükrében helyesen értékelte a fejleményeket és tenni is mert, az Unitárius Kollégium sok nyelvet beszélő professzora, BRASSAI Sámuel volt. Ő március 20-án, hétfőn óráin nem szaktárgyairól beszélt diákjainak, hanem a párizsi eseményekről, s arra buzdította

őket, hogy vegyék kezükbe a kezdeményezést.⁴ A fellelkesült diákok elszökve az órákról átmentek a református és a katolikus tanintézetekbe, s hírt vittek a küszöbön álló változásokról. A három tanintézet diáksága aztán a Református Kollégiumban gyűlést tartott, melyen – a hagyomány szerint – GYULAI Pál mozgósító verset szavalt, majd kivonultak az utcára tüntetni. Így rázták fel a város lakosságát. Délutánra már a vezető politikusok is tette határozták el magukat. Összegyűltek gróf BETHLEN Ádám házában, ahol elhatározták, hogy összehívadják Kolozsvár száztagú tanácsát, s annak határozatával kéri a főkormányzást az országgyűlés mielőbbi meghirdetésére, s ezen az unió, a közteherviselés, a törvény előtti egyenlőség s más kérdések napirendre tűzését.

Március 21. lett az első tényleges forradalmi nap Kolozsváron.⁵ Reggel összeült a városi tanács, míg a tanácsház előtt a fiatalok s a polgárság egy része tüntetett, feliratokat hordozott. Az ülést GROIS Gusztáv városi főbíró nyitotta meg, MÉHESES Sámuel református tanár, az Erdélyi Híradó szerkesztője mondott lelkes beszédet, melyben az uralkodóház iránti hűség hangsúlyozása mellett előadta a fő követeléseket: állítsanak fel polgárörseget, hívják össze az országgyűlést, s ezen tárgyalják meg Magyarország és Erdély unióját, a törvény előtti egyenlőséget, a közteherviselést és a sajtószabadság biztosítását. Id. BETHLEN János kiemelte az unió fontosságát. Az unitárius GYERGYAI Ferenc városi jegyző fogalmazta meg, majd olvasta fel a felirati javaslatot. Ezt a gyűlés egyhangúan elfogadta. A tömeg követelésére a szintén unitárius PATAKI József tanácsos a városháza erkélyéről is felolvasta a szöveget, majd GROIS főbíró vezetésével küldöttség vitte az okmányt a Farkas utca sarkán lévő főkormányzósághoz. A kokárdákat viselő, zászlókat lengető tömeg is átvonult a guberniumi épülethez. TELEKI József főkormányzó átvette a feliratot, s ígéretet tett: a sajtószabadság kérdésében maga intézkedik, az országgyűlés összehívási javaslatát pedig a király elé terjeszti. A tüntetők kikövetelték, hogy a főkormányzó hivatala ablakából előtűnik is is-

mételje el ígéreteit. Este a város ifjúsága fáklyás menettel vonult fel a nap hőseinek lakása előtt. „A nap nemzeti színben ment le Kolozsvár felett” – emlékezik vissza KÖVÁRY László.⁶

A következő hetek-hónapok a várakozás jegyében teltek. Egyre késett az országgyűlés meghirdetése. Végül április 8-án Udvarhelyről érkezett egy 30 tagú, az unitárius PÁLFFI János vezette küldöttség Kolozsvárra, hogy 30 ezer székely nevében sürgessék az országgyűlést. A kormányzó fogadta őket, miközben a gubernium előtt újra tüntető tömeg verődött össze. A tüntetés napokon át folytatódott, a gubernium pedig ülésezett. Végül április 10-én báró KEMÉNY Ferenc bejelentette, hogy a főkormányzó „törvény adta jogánál fogva” május 29-re összehívja az országgyűlést. Az ilyen sürgősségi esetekben az uralkodói jóváhagyás utólag történt.

Az unitárius EKT március 26-án szembesül a felgyorsult eseményekkel. A március 12-én elhunyt DÁNIEL Elek főgondnok helyének betöltését „a körülmények hová leendő fejlődése, bizonytalansága” miatt egyelőre nem tárgyalják. De a főiskola felső osztályosai máris követeléssel lépnek fel: „Kérjük a képviselő Egyházi Tanácsot, hogy az iskolai uniformisról szóló minden törvényt azonnal töröljön el, legkisebb módosítás nélkül semmisítsen meg, mégpedig most, e gyűlésben. Nem kíván ez ügy semmi fölebb viselt supremum apellatorium forumot, nem kell ennek életbeléptetésére főconsistoriumi teketóriával járó határozat”. A kérést hat pontban indokolják meg, s ígérik, hogy ünnepi alkalmakkor felveszik a „magyarkát”. Mi több, arra is kitérnek, hogy a tordai és keresztúri középiskolában tanuló „fiatal testvéreik” „a régi csökönyös, lélekölő rendszer labirintjében tévelyegnek” az ottan uralkodó önkényeskedő tanítók keze alatt. Kérik tehát a kolozsvári iskola „üdvös s már évek óta oly szép sikerrel virágzó” rendszerét oda is áttáplálni.⁷ A tanács kénytelen engedni. Az ifjak „tetszések szerinti köntöst viselhetnek, s a tanrendszer „egyformásíttatása” ügyében átírnak a két iskola előjáróságának. A kolozsvári diákság fellépésének híre elér Székelykeresztúrra és Tordára is. A keresztúri április 15-ről keltezett

szerényebb levélben⁸ kérik az egyenruha viselés elengedését, arra is hivatkoznak, hogy sok szülőnek nincs pénze ennek elkészíttetésére. A május 7-i EKT gyűlés az engedményt nemcsak nekik, hanem a tordaiaknak is megadja. Aztán a tordaiak kérése következik⁹: régi hagyományok szerint nekik az éneklés alatt a templomban állniuk kell, illetve szeretnének énekelni. Erre szintén megadják az engedélyt.

A Kolozsvártól távoli események híre – ha megkésve is – visszhangot kelt a városban. Április 11-én Pozsonyban V. Ferdinánd berekeszti az utolsó magyar rendi országgyűlést. Az ezen megszavazott és a királytól szentesített VII. törvénycikk kimondja Erdély egyesítését Magyarországgal. A XX. törvénycikk – melyet KOSSUTH Lajos terjesztett elő – az unitáriust is a Magyarországon törvényesen bevett vallások közé sorolja. Ez fontos határozat, melyet már az 1830-as évek közepétől többször szorgalmaztak. Az EKT három üdvözlő- és köszönőlevélben ad kifejezést hálájának. Az egyiket a királyhoz, a másikat a nádorhoz, a harmadikat a miniszterelnökhöz intézik. Az utóbbiban írják: „A magyar nemzet életében a csak most lefolyt hongyülés új korszakot nyit, mely az alkotmányosság és örök igazság elvén nemcsak az ország jövőjét biztosítja, de hazát teremt, oly hazát, melynek minden lakója magát büszke örömmel vallhassa polgárának, oly hazát, melyhez csatlakozni Erdély minden hű fiának legforróbb óhajta lón”. Úgy tűnik, az új eszmék és események nagyon elragadták a tanács tagjait, mert arról nyilatkoznak, hogy a nevelésügyet az államnak kellene átvennie: „Hitfelekezet nevében szólunk, de amelynek erős meggyőződése: hogy a honnak hazafiak és nem felekezet emberei kellene, melynek erős meggyőződése: hogy a nevelés ügyét az álladalomnak kell rendeznie és vezetnie, és hogy e tekintetben, miután a lelkiismeret szabadsága biztosítva van, vallásfelekezet nem létezhetik”.¹⁰

A „sebesen rohanó fejlemények közt” ismételten tárgyalják a kövizsgák kezdetének előrehozását. Előbb június 5-ben állapotnak meg, majd „más iskolák példájára” május 15-re teszik az időpontot.

A megyék és városok április folyamán tartják követválasztó gyűléseiket, Kolozsvár egyik küldöttje GYERGYAI Ferenc lesz. Megalakul a 13 szadot számláló több mint 2000 tagos városi nemzetőrség. Április 27-én főparancsnokául gróf MIKES Jánost választják. Végre május 11-én megérkezik a várva várt hír: az udvar május 5-i dátummal kibocsátotta az országgyűlést összehívó latin nyelvű leiratot. Ez két meglepetéssel szolgált: királyi biztosul PUCHNER Antal altábornagyot, Erdély katonai parancsnokát küldte ki, aki meglehetősen ellenszenves volt a magyarság körében; a hét felsorolt napirendi pont között az unió a harmadik helyen szerepelt. Előbb kellett volna olyan tisztségeket betölteni, amelyek az unió megszavazásával szükségtelenné válnak. További pontok az úrbéri viszonyok kárptólás melletti megszüntetésére, a közteherviselésre, a románság jogainak biztosítására és a sajtószabadságra vonatkoztak.

Az országgyűlésre már vasárnap, 28-án sorra érkeznek a küldöttségek, követek. PUCHNER királyi biztos a főtéri JÓSIKA-palotában száll meg. Pest város és Komárom megye 12 tagú küldöttségét a BIASINI szállóban helyezik el. GYULAI Pál beszéddel köszönti őket. A tulajdonképpeni országgyűlést hagyományosan a három nemzet (magyar, székely, szász) nemzeti gyűlései előzik meg, ahol egyeztetik az álláspontokat. A magyarok és a székelyek már 28-án délelőtt tartanak ilyen gyűlést. Az ezen résztvevő világtalan WESSELÉNYI Miklós báró rámutat, hogy csakis tollhibának tekinthető az unió 3. napirendi pontra helyezése. Délután a három főiskola diáksága tart gyűlést, s ezen ők is támogatásukról biztosítják az unió-törvényt, majd WESSELÉNYI lakásához mennek tisztelegni.

Hétfőn, 29-én reggel a város központja megtelik zászlót lobogtató, feliratokat hordozó, kokárdát viselő polgárokkal. A rendre a díszruhás nemzetőrség ügyel. Az országgyűlési követek előbb a főtéri templomban misén vesznek részt, majd átvonulnak a Redut karzatos nagytermébe, ahol 10 órától sor kerül a megnyitó ceremóniára, majd 30-án az uniót tárgyalják. Fontosnak tartották, hogy ne csak a 260 magyar és

székely szavazattal fogadják el a törvénycikelyt, hanem mind a 288 tanácskozó tag helyeselve, mert csak így számíthattak az uralkodói gyors szentesítésre. A három román küldött, miután ígéretet kapott a románság jogegyenlőségének elismerésére, megadta a támogatást. A szászok nyilatkozata még váratott magára. Először WESSELÉNYI, majd SZÁSZ Károly érvelt az unió mellett. Végül KEMÉNY Dénes a szászoknak szegezte a kérdést: ellenzi-e valaki az uniót. Mire a brassói követ, August ROTH nyilatkozott elsőként az unió elfogadásáról s a többi szász is csatlakozott hozzá. Az elnöklő TELEKI József mondta ki a határozatot: „az unió összes akarattal el van fogadva”. A korabeli lapok és KŐVÁRY László is leírta, hogyan ünnepelt aznap Kolozsvár.¹¹ Délután véglegesítették a „Magyarország és Erdély egygyealulakulásáról” szóló 1848/I. sz. törvénycikelyt. Egyik példányát a szokványos módon a királyi biztos útján küldték el az uralkodónak, másik példányával PÁLFFI János és WEÉR Farkas Pestre indult, hogy a magyar minisztérium útján is felterjesszék a törvényt. A pesti kormány magát BATTHYÁNY Lajos miniszterelnököt küldi az uralkodóhoz, hogy megszerezze a gyors szentesítést. V. Ferdinánd június 11-én Innsbruckban írja alá a törvényt, a PÁLFFIék június 17-re érnek el vele vissza Kolozsvárra, itt június 18-án olvassa fel az országgyűlésben MIKÓ Imre a végleges szöveget s az azt megerősítő leiratot. A törvény az egyesülésen kívül kimondja minden lakos jogegyenlőségét, s az erdélyi szavazatok számát a magyar országgyűlésen 73-ben állapítja meg.¹²

Az unitárius EKT ülésein először május 7-én kerül szóba a közelgő unió. A püspök kéri „egy bizottmánynak a kinevezését avégett, hogy ez a mindjárt elkövetkező országgyűlés nyomán reménylendő testvérhonnali egyesülés elhatározása előtt is egyházi és iskolai viszonyainkra nézve a jelen korbéli szellemben egy tervet készítsen a közelebbi Egyházi Főtanács eleibe terjesztendő”. Meg is alakítják a bizottságot, elnökekül a püspököt teszik, minden képviselőtanácsai tag részt vehet ülésein. Hogy működött-e a bizottság, annak nincs nyoma. A főtanácson

nem mutattak be semmilyen tervezetet. Különben ekkor véglegesítik a főtanács időpontját június 18.-ra.

Az unió megszavazásakor a Redut nagytermében bizonyára a közönség soraiban ült püspök és az iskolaigazgató főjegyző is, bár erre a sajtóban utalást nem találtunk. A június 18–19-i főtanácsi ülést már kétségtelenül az unió bővítő körében tartották, s következményeire készültek fel. A megnyitáskor a püspökön és a főjegyzőn kívül 11 belső (egyházi) és 27 külső (világi) személy volt jelen. Másnap, 19-én még újabb 6 személy jelent meg. Úgyhogy 46-an (az új tagokkal 49-en) tanácskoztak az egyház teendőiről. A protokolláris megnyitó után a főgondnokválasztást elhalasztották. Tudomásul vették TELEKI József főkormányzó leiratát, mely szerint a király május 29-től Erdélyt is Magyarország nádora alá rendelte. Három új egyházi tanácsot – köztük JAKAB Eleket – eskettek fel. Hetedik pontként tértek rá az egyik legfontosabb kérdésre. A kultuszminiszter sajtó útján közölte, hogy augusztus 1-jére egy „protestáns tanácskozmányt” hívott össze Pestre. Bár még oda az unitárius egyház nem kapott meghívót, szükségesnek vélik, hogy ott bizottsággal képviseltesék magukat „az eklézsia, oskolák állásáról felvilágosítást” adva. Meg is választják a tíz tagú bizottságot, melynek – úgy tűnik – BERDE Áron a vezetője, tagja pedig BERDE Mózes, BRASSAI Sámuel, FEJÉR Márton, GYERGYAI Ferenc, GYÖNGYÖSI István vargyasi pap, KORONKA Antal várfalvi pap, NAGY Elek, PÁLFI János, VERESS Lajos. A lelkiükre kötik: „Minden vallásos összeolvasztási nézeteknek ellen nyilatkozva vallásunknak és [az] ahhoz kötött intézvényeknek törvények által biztosított szabad és bármely vallástól független állását és ilyen állásban fennmaradni kellését szemök elől soha is el ne tévesszék”. A főtanács mindegyik egyházköortől javaslatokat kér a küldöttségnek adandó utasításra.

A nyolcadik pont is az új helyzettel kapcsolatos. A pesti Hírlap április 27-i számából értesültek, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban egy külön protestáns hivatali

osztály létesül, s az unitáriusokat is ide csatolják. Célserűnek látják, hogy külön unitárius osztály létesüljön az egyház viszonyait jól ismerő személyekkel. E tárgyban levelet intéznek EÖTVÖS József miniszterhez. Tizedik pontként az ürmösi és torockói papok aggodalmát tárgyalják: ha az úrbéri tized megszűnik, jövedelem nélkül maradnak. Az ügyben a minisztériumhoz fordulnak kárpótlásért, addig is próbálják a képét növelni. Az unióval megszűnik a főkormánysszék, ahova eddig minden EKT ülés jegyzőkönyvét fel kellett terjeszteni. Elhatározzák, hogy ezután sehova sem terjesztik fel ezeket.

Két napirendi pont BRASSAI javaslataival kapcsolatos. Az egyik már régóta vajdó kérdés. Az unitárius egyház újra nyomdát szeretne létesíteni. Most BRASSAI ennek „önköltségi felállítását és kezelését magára vállalta”. Elvileg elfogadják a nagylelkű ajánlatot, s az EKT-ra bízzák a továbbiakat. BRASSAI novemberi elmenekülése, majd a politikai helyzet miatt a nyomda létesítésére nem került sor. A tanítás terén újabb javaslattal áll elő BRASSAI. Aligha tévedünk, mikor az egyházi dokumentumokban ismételen felbukkanó állami iskolarendszert szorgalmazó nézetet is neki tulajdonítjuk. Ezúttal is olyan javaslatot tett, mely messze túlmutatott az akkori, s közel egy századig tovább élő felekezeti elszigeteltségen. Ezúttal a természettudományos oktatást akarta magasabb szintre emelni. Ő, a polihisztor, a szakosodást szorgalmazta. Abból indult ki, hogy mind a reformátusoknál, mind pedig az unitáriusoknál két-két tanár ad elő természettudományi tárgyakat, s ezek érdeklődése szerencsésen oszlik meg. Ha a két kollégium diákjait közösen tanítanák e tárgyakra, szakosodni lehetne. Elkészíti a négy tanulmányi évre szóló tantárgyfelosztást is. Eszerint ő matematikát, BERDE Áron vegytant, a református TAKÁCS János fizikát, NAGY Péter pedig természetrajzot taníthatna.¹³ Az április elejéről származó tervezetet 27-én tárgyalja az EKT, s átteszi a főtanács elé. Ez meg június 19-én úgy dönt, hogy „tárgyalásába nem elegendik”.

Július folyamán kezdenek érkezni az EKT-hez a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszté-

rium leiratai. Bonyolult táblázatok kitöltését kéri a lelkészek, majd a tanítók jövedelméről, hogy ezek alapján az állami támogatás módját kidolgozzák. Az EKT felír, hogy az unitáriusok sorából is kellő számú táborig papot nevezzenek ki. TELEKI József fő kormányzó egyházi kérésre visszaküldi a megszűnő guberniumnál elfekvő, az unitáriusok kolozsvári illetve abrudbányai sérelmeit dokumentáló 52+9 „levelet”.¹⁴ Ezek alapján kártalanítást igényeltek az államtól a 18. század elején lefoglalt javakért.

Az EKT július 23-án meglelégedéssel értesül róla, hogy a minisztérium a „tervezett protestáns egyházi és iskolai reformról tartandó értekezletre” meghívta az erdélyi református és unitárius egyházat is, s az időpontot szeptember 1.-re halasztotta, lehetőséget adva ezeknek a felkészülésre. Az unitárius EKT-hez ekkor már sorra érkeznek az egyházkörök javaslatai a kiküldendő bizottság részére.¹⁵ Egyik-másik csak vagy tíz pontot állapít meg, néha az ábécé y betűje is szükséges a sorrendbe szedésre. A Maros körök 63 pontot terjesztenek elő. Ezek alapos mérlegelése után a számunkra ismeretlen bizottság egy igen alapos utasítást dolgoz ki a pesti küldöttség számára. Ez a jegyzőkönyv tíz oldalát¹⁶ elfoglaló szöveg az unitáriusok szinte valamennyi korabeli „küldvényére” kitér. Az utasítást jóváhagyó augusztus 13-i EKT ülésen hangsúlyozzák, hogy a belügyekre vonatkozó döntés az Egyházi Főtanácsra tartozik.

A pesti küldöttségnek szóló utasítás négy fejezetre oszlik.¹⁷ Az első jogi kérdésekre vonatkozik. Kéri a vallásfelekezetek autonómiájának garantálását, a vallásokból való áttérés gátlásának megszüntetését, a egyes házasságok szabaddá tételét (a fiú az apa, a leány az anya hitét kövesse), a házasságok kötése és felbontása a polgári hatóságokra tartozzék, de addig is a válás mindig az alperes egyházi ítélőszéke előtt történjék. Töröljék el az ónapárt, minden ünnep ugyanazon a napon, vasárnap legyen. A különböző felekezetű püspökök és egyházi személyzet egyenlő jogú legyen. A minisztériumban minden vallás részére külön osztály létesüljön. Az egyházi hivatalos levelek a postán bérmentesek legyenek.

A második fejezet az anyagi ügyeket tárgyalja. Egyik alfejezete az egyházi szükségletekre vonatkozik, az adományokkal, alapítványokkal, az úrbériség és a kepe kárptólásával kapcsolatos. A papképzés költségeinek fedezését, s a püspök, főjegyző, más tisztségviselők, valamint 12 tanácsos rendes fizetését igénylik. Hangsúlyozzák, hogy a papok mellett a mesterek is egyházi személyek, tehát őket is ennek megfelelő fizetés illeti. Gondoskodni kell az elaggottakról és az özvegyekről. A papi fizetés olyan legyen, hogy abból tisztességesen meg lehessen élni. A másik alfejezet a tanintézetek anyagi problémáit tárgyalja. Első pontjában leszögezi: leghelyesebb az lenne, ha minden tanintézet az államhoz tartoznék. Addig is állítsanak fel állami egyetemeket. Az egyiket éppen Kolozsvárra. Ez azonban nem létesülhet a három felekezet itteni főtanodájából. Ugyanis így a görög szertartásúakat és az ágostaiakat kívül rekesztenék, s az unitáriusok egyetlen főiskolájukat veszítenék el, mely a papképzést is szolgálja. A tanárok és tanítók fizetése szintén olyan legyen, hogy abból – mellékkereset nélkül is – tisztességesen meg lehessen élni.

A harmadik fejezet az értekezlet és a küldöttség hatáskörét szabja meg. Csak a nézetek tisztázására kerülhet sor, határozatot nem hozhatnak. Az egyházi és iskolai ügyekben egyedül a főtanács illetékes határozni. A negyedik fejezet az unitáriusok 18. század eleji sérelmeinek orvoslására vonatkozik. Az ehhez szükséges iratokat rövidesen felterjesztik a minisztériumhoz.

Szintén az augusztus 13-i tanácsülésen tárgyalják a Keresztúr környéki egyházgyűlés jegyzőkönyvének azt a pontját, amely a kolozsvári egyetem alapításával kapcsolatos. A keresztúriak úgy értesültek, hogy a három főtanoda összevonásából létrehozandó egyetemet a másik két felekezet örömmel támogatta, az unitáriusok elvetették. Ezt rosszallják. Az EKT leszögezi: „csak annyi áll, hogy némely tudománybarátok gondolkodtak arról, miként Kolozsvárt a három tanintézet összeolvasztásával lehetne egyetemet létesíteni, s ez iránt egymás közt értekezéseket tartottak is, de hogy a kivitel terve megállapítá-

tott volna, arról semmi sem tudatik”. Az igazsághoz tartozik, hogy a kérdésről SZABÓ József kolozsvári orvostanárnak vezércikke jelent meg a Kolozsvári Híradó június 29-i számának címlapján: Tudományos egyetem (universitas) Kolozsvárrt. Itt fejtí ki, hogy „városunknak tudományokkal foglalataskodó több feltűnő fiai” valáskülönbség nélkül, egyetértéssel javasolják az erők egyesítését egy, a három főiskolából lét-rehozandó egyetem felállítására.

A protestáns tanácskozásra mindegyik felekezet annyira aprólékos utasításokkal küldötte el képviselőit (az evangélikusok ki is nyomatták „vezéreszméiket”¹⁸, hogy végül a szeptember 3–7. közötti tanácskozásokon semmilyen lényeges eredményre sem jutottak. Meg-egyeztek, hogy jövő év augusztus első vasárnapján „nemzeti közzsinat” tartassék Buda-Pesten. Arra a küldöttségek előzetes utasítások nélkül menjenek. Az ülésről szóló, az EKT-nak beadott, szeptember 14-ről keltezett jelentést BRASSAI Sámuel, BERDE Áron és KORONKA Antal írja alá.¹⁹ Az EKT kiküldi az espere-seknek véleményezésre.

Június végén, július elején folynak a kö-vetváltások a most már egységes pesti nép-képviselési országgyűlésbe. Kolozsvár először MÉHES Sámuel tanár-szerkesztőt és SZÉCHENYI István közlekedésügyi minisztert választja meg, bizonyára abban is reménykedve, hogy így a vasút hamarabb éri el a várost. SZÉCHENYI nem fogadja el a felkérést, mert már elígérkezett Sopronnak. Július 7-én megejtik az újabb vá-lasztást, s ezen GYERGYAI Ferenc – SIMON Elekkel szemben – jelentékeny győzelmet arat.²⁰

Kellemetlen ügygel foglalkozott augusz-tus 20-án az EKT. A „nemes 2. székely gyalog-ezred kormánya” levélben tett panaszt a püs-pöknel GVIDÓ János köröspataki unitárius lel-kész ellen, aki „olyan eszmékkel bajlódik, me-lyek [a] papi tudománnyal és hivatással össze nem férnek”, „a közjólétet veszedelmeztek”. Mint kiderül, GVIDÓ többek kérésére leveleket fogal-mazott, egyenesen báró VAY Miklós királyi biz-toshoz, melyekbe „kommunisztikus irányú esz-méket” foglalt bele, s beszédeiben is bujtogatott.

Ezek „közcsend zavarására s a birtok szentsége megháborítására vezethetnek”. A tanács az espe-res és a köri gondnokok útján megint GVIDÓT „egyáltalán pedig a népet se egyképpen, se más-képpen akár írásai, akár beszédei által törvényte-len s a haza boldogságát veszélyeztető cseleke-detekre ne izgassa, különben a K[épviselő] E[gyházi] Tanács papi hivatalától annak rendje szerint rögtön el fogja rekeszteni, s mint bujtogatót az illető külső hatóság kezébe adatni.”

Az október 16-án megnyílt agyagfalvi székely nemzeti gyűlés a szabadság védelmében hadba szólítja a székelységet. Válaszul PUCHNER altábornagy október 18-án Erdélyt ostrom-állapot alá helyezi. Az erről kelt „proklamációt” tíz példányban az EKT-nek is megküldik. Ez október 29-i gyűlésén törvénytelennek minősíti PUCHNER határozatát (csak az országgyűlés hozhat ilyen határozatot), s valamennyi példányt visszaküldi. A törvényesség kérdése azonban nem változtat a tényen, hogy ettől fogva nyilván-valóvá válik az osztrák–magyar katonai ellentét. A Naszódon székelő 2. román határvérezred galí-ciai csapatokkal megerősítve novembertől Er-dély központi városait veszélyezteti. A vérszemet kapó románság udvarházakat fosztogat, birto-kokat dúl fel. Egy ilyen esetről értesíti október végén FEKETE Pál, a ladamosi jószág igazgató-ja az EKT-t.²¹ AUGUSZTINOVICS Pál főkor-mányszéki tanácsos, egyházi főgondnok a Sze-ben melletti Ladamoson (románul Loamneş) fekvő udvarházát és birtokát a kolozsvári kol-légiumra hagyta. Most „odaváló hátatlan oláh lakosok az udvarházat feldúlták”, s félős, hogy a gazdaságban is kárt tesznek. MÁTÉ József gaz-datiszt alig tudott elmenekülni – írja az admin-isztrátor. Pedig „AUGUSZTINOVICS Pál úr igen sok jóssággal volt a ladamosi görög nem egyesült eklézsiához, templomnak helyet adott saját majorsági kertjéből, s új templom építésök-ben segítette pénzzel is, materiáléval is [öket]”. FEKETE szerint ŞAGUNA püspöknek kellene írni, hogy a helyi papon keresztül csendesítse le a népet. Az EKT a püspökön kívül VAY Miklós királyi biztost is értesíti az esetről, s kéri közben-járását ŞAGUNÁnál.

Az ősz folyamán az EKT többször foglalkozik iskolai ügyekkel. Így szeptember elején a kolozsvári kollégiumban lakó pár diákról tárgyalnak. Egyik felfogás szerint csak kárt tesznek az épületben. Szolgáltatukra amúgy sincs szükség. Utasítsák ki őket, s zárják be novemberig az épületet. Végül úgy döntenek, hogy az igazgató útján megintik a diákokat. A Hivatalos Közlöny november 1-jére tűzi ki a tanévkezdést. Értesítik erről a kolozsvári, tordai és keresztúri tanintézeteket. Aztán megállapítják, hogy csak a gimnáziumi osztályok indulhatnak be, a főtanodai osztályokban nincs diák. Az események felgyorsulása lehetetlenné teszi a tanévkezdést, sőt november 5-én így határoznak a „keresztény kötelesség parancsolja a különben is üresen álló főiskoláknak szobáit ideiglenesen a szerencsétlen menekültek számára átadni”.

Miközben a kolozsvári katonai egységek BALDUCCI Manó ezredes parancsnoksága alatt a város védelmére készülődnek, az egyik szépreményű, csak nemrég hazatért unitárius lelkész úgy dönt, hogy honvédként nagyobb szolgálatot tehet hazájának. JAKAB József, a történetíró JAKAB Elek öccse, 1846 szeptemberétől 1848 augusztusáig Németországban és Angliában folytatott tanulmányokat. Tanszék várta a kollégiumban, s szeptember 10-én beiktatták a kolozsvári egyházközség másodpapi állásába is. Ekkor mondott beszédének alapigéje sokakban megdöbbenést keltett: „Nem azért jöttem, hogy békeességet hozzak, hanem fegyvert”. Igéjéhez hű maradv a népfelkelés október 23-i meghirdetése után jelentkezett VAY Miklós királyi biztosnál, „hogy a hon védelmére a szabad lovas-csapatához felelősködjék”. Ehhez viszont az államnak garanciát kell nyújtania arra az 1300 ezüst forintra, amelyet egyháza az ő külföldi taníttatására költött. VAY bárónak ez ügyben írt leve-lét²² október 30-án tárgyalja az EKT. A királyi biztos ígéretet tesz, hogy amennyiben valamilyen okból majd JAKAB nem foglalhatná el állását, az állam biztosítja az összeget egy más fiatal kitanítatásához. A határozat így szól: az EKT „a nagyméltóságú Királyi Biztos úrnak ezennel hivatalosan jelenti, hogy a folyamodó kérelmes

hittanár és pap JAKAB Józsefet szeretett hazánk védelme szent céljában nem kívánván akadályozni honvédeink sorába leendő beállítását nem ellenzi, s mint tanári ügy papi állomása ideiglenes betöltéséről gondoskodand”. JAKAB november 4-i bevonulása előtt saját maga készítette jegyzék kíséretében beadja a kollégiumi könyvtárba azt a 77 kötetet, melyet a tanintézet részére hozott Angliából, s továbbá saját 45 könyvét. Az EKT-hez írt levelében írja: „Egyszermind ide van saját könyveim címjegyzéke is csatolva, melyeket oly feltétellel küldöttem könyvtárunkba, hogy az legyen a könyvtáré, de ha Isten életben találja haza hozni, nekem legyen hozzájuk első használhatási jogom. Asztalomban maradt néhány darab jó könyvem, ha el találnék esni, ezeket is méltóztát a K[épviselő] E[gyházi] Tanács könyvtárunk számára átvenni az asztalomon levő szép tengeri csigával együtt”.²³ JAKAB 1849 februárjában osztrák fogságba esett, megszökött, Görögországban bújdosott, ismeretlen helyen halt meg.

Kolozsvár helyzete november közepére válságossá vált. Három irányból is fenyegette az ellenség. Keletről WARDENER tábornok és URBAN alezredes csapatai, miután harc nélkül elfoglalták már Dést és Szamosújvárt. Dél felől a Tordát megszálló LOSENAU alezredes hadai közeledtek. A havasokban többé-kevésbé szervezett román csapatok várták a város esetleges ostromát. Ilyen körülmények között minden védekezés hiábavalónak tűnt, csak a város felprédálását eredményezhette volna. A városi tanács GROIS főbíró javaslatára a feladás mellett döntött. Mikor ezt GROIS a városháza erkélyéről meg akarta magyarázni a védekezést követelő polgároknak, rálöttek. GROIS-t és MIKÓ Imrét küldték ki Válaszútra, hogy ott megállapodjanak a feladásról. November 17-én hajnalra született meg az egyezés, mely előírta a nemzetőrség lefegyverzését, a császári hadifoglyok kiadását. Ugyanakkor a győztesek megígérték, hogy nem elegyednek bele a polgári közigazgatásba, s megakadályozzák a rablást.²⁴ A magyar seregek 16-án és 17-én elhagyták a várost, a császáriak 18-án vonultak be. URBAN még aznap ostrom-

állapotot hirdetett a városban. Bűnösök után kutatott, de minden vádolható személy – mint például BRASSAI – idejekorán elmenekült.²⁵

A város megaláztatása alig tartott többet egy hónapnál. A „felső erdélyi hadsereg” parancsnokául kinevezett BEM tábornok csapatai Szamosújvár felől közeledtek Kolozsvárhoz. Miután 25-én reggel a császári csapatok elmenekültek a városból, BEM a karácsony déli harangozáskor bevonult. Kendő- és zászlóbobogtatással fogadták. Gróf TELEKI Domokosnak a Főtér sarkán levő emeletes házában kapott szállást.²⁶ (Fél századdal később emléktáblával jelölték meg az épületet.²⁷) 26-án BEM seregszemlét tartott a Főtéren, kitüntetésekkel osztott, majd miután felhívást intézett Erdély lakóihoz, 27-én reggel URBAN csapatai nyomában Dés fele távozott.

A megszállás alatt mindössze kétszer ülésezik az EKT. December 18-án tudomásul veszi PUCHNER Antal levelét a mellékelt „két manifesztummal”, melyek V. Ferdinánd lemondását, illetve FERENC József trónralépését tudatják. Megküldik őket az espereseknek. Az 1849. évi január 14-én tartott első ülés első pontja is erre vonatkozik, mert a fő kormányzék is tudtja ezt a kettős eseményt. Ekkortól fogva hétről hétre felmerül a tanévkezdés és tanítás helyzete. BEÖTHY Ödön kormánybiztos elrendeli, hogy január 15-én kell a középtanodákban a tanítást megkezdeni. Az EKT január 20-ra tolja ki az időpontot. Február 4-én újra tárgyalnak az időpontról: aránylag sok gyermek jelentkezett, az igazgató még azon a héten kezdje meg a középszintű osztályokban a tanítást. Mivel a felsőbb osztályokban nincs diákság, „a mostand szorult körülmények közt” a professzorok tanítsák a kisdíákokat. Minthogy a kollégiumépület kórháznak van lefoglalva a templom alatti TAUFFER-háznál és a konzisztoriális teremben (BRASSAI lakásánál) folyik az oktatás. Február 25-én már 70 diák jár iskolába, nem férnek e két helyen, a városi főbíróhoz fordulnak, hogy a WESSELÉNYI-ház (ma unitárius püspöki lakás) emeleti szobáit bocsássa rendelkezésükre. Április 10-én a városi tanácsot kéri, hogy legalább hat szobát biztosítson a 70–80 kisdíáknak. Április 22-én

veszik tudomásul, hogy a tanács a Redut-épület hátsó szárnyában kiutalt 5 szobát az iskolának, ahol aznap kezdhetik is a tanítást. Június 3-án SZÉKELY Mózes javaslatára az alsó osztályok közvizsgáinak kezdetét 28-ára rögzítik. Június 17-én az EKT levélben kéri SZENTIVÁNYI Károly kormánybiztost, hogy a kollégium épületéből a kórházat mielőbb költöztesse el. Ugyancsak ezen az ülésen értesülnek KIS Mihály Sepsimiklósvár széki esperes jelentéséből arról, hogy „a jelen zavaros és kétes politikai állás miatt” az elemi iskolákban nem folyhatott rendszeres tanítás, úgyhogy a vizsgák is elmaradnak.

Az EKT szokványos ügyei mellett csak néha-néha akad egy a változásokra utaló pont. Így február 4-én olvassák fel a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak azt a január 20-i leiratát, mely szerint a megszünt fő kormányzék helyett minden okmányt ezután hozzá küldjenek fel. A minisztérium is gyakran küldi meg rendeleteit. Így májusban előírja: minden vallásfelekezet és iskola előjárósága hat héten belül nyilatkoztassa ki hódolatát az önálló magyar állam iránt. Kimutatásokat kérnek például a jövedelmeiket elvesztett papokról. Megint felmerül a minisztériumi külön unitárius osztály létesítésének az igénye. Június 3-án az újonnan kinevezett miniszterhez. HORVÁTH Mihályhoz fordulnak hivatalos levéllel ebben az ügyben. A miniszter válaszát július 1-én tárgyalják. Külön unitárius osztály nem állítható fel, mert akkor minden felekezet követelné ezt. De a protestáns egyházi osztályon az unitáriusok részére is van fenntartott hely. Különben a minisztérium nem akarja gyengíteni az egyházak autonómiáját, csak a felügyeleti jogra tart igényt.

Bécs április közepén belátja, hogy nem tud felülkerekedni a magyarok szabadságharcán. A cár segítségét kéri. Májusban a fiatal Ferenc József Varsóban személyesen tárgyal a cárral, aki ígéretet tesz a segítségnyújtásra. A kijelölt orosz csapatok június 18-án törnek be Magyarországra, 19-én Erdélybe. Ettől fogva már csak idő kérdése a szabadságharc vérbefojtása. Kolozsvár megint URBAN ezredesnek jut. GROTENHJELM orosz tábornok csapataitól támogatva augusztus köze-

pén ér a Mezőség felől a város közelébe. GRO-TENHJELM 13-án vonultatja fel csapatait az ostromra. A város lakói nem tudják, hogy GÖR-GEI épp akkor teszi le a fegyvert Világosnál, s így elkeseredett védekezésre készülnek. 14-én reggel MAKRAY László huszár alezredes fel-derítő csapata Kályán közelében orosz zászlóal-jakkal találkozik. Kívágja magát, de az ágyúk is megszólalnak. Riadalom támad a városban. KE-MÉNY Farkas ezredes ekkor felsorakoztatja a városközpontban seregeit, s kivezényli őket. A tisztek többsége és a lakosság sem ért ezzel egyet, de tény, hogy a város ismét megmenekül az ostromtól. Augusztus 16-án reggel GRO-TENHJELM tábornok és URBAN ezredes harc nélkül vonulhat be Erdély fővárosába.²⁸

Az unitárius EKT ezekben a nehéz hetek-ben nem gyűlésezik. Közel két hónapos szünetet követően szeptember 13-án tartják meg a város eleste utáni első ülésüket. „Az ország viszonyai is lassanként nyugodtabb alakot öltvén a közrend és bátorság helyreálltával” a kolozsvári, tordai és keresztúri iskolák megnyitására tárgyalnak. Az augusztus 16-án Zilahon kolerában elhunyt DARKÓ Mihály tordai rektor helyettesítésével ALBERT János helybéli papot bízzák meg. Szeptember 21-én megengedik BERDE Áron tanárnak, hogy amíg a tanítás szünetel, vissza-húzódjék vidéki birtokára. Az iskolaigazgató jelenti, hogy a királyi direktornak jelentést adott be kolozsvári iskola helyzetéről. Október 6-án az EKT már arról tárgyal, hogy BACH Eduard császár-királyi biztos egy még részletesebb jelen-tést kér a püspöktől a felekezet tanintézetairől, az egyház vezetéséről. Ennek kidolgozására bizott-ságot választanak, tagjai a püspökön kívül SZÉ-KELY Mózes igazgató, MÁTÉFI Ferenc és MI-KÓ Lőrinc. November 11-én tárgyalják a hat-oldalas jelentést, melynek egy példánya a levél-tárban is fennmaradt.²⁹ Lényegében az egyház és iskolai kismonográfiáját állították össze. Ugyan-ezen az ülésen foglalkoznak NAGY Elek kerületi biztos levelével³⁰, mely utasít, hogy a népisko-lák, tanítóképzők és gimnáziumok november 15-én kezdjék a tanítást. De ott a figyelmeztetés: „fő elvül az megtartandó, hogy az olyan tanítóknak,

kik a közelebbi forradalom alatt abban bár legkevésbé is részesek voltak, a tanítástól és az ifjúság nevelésétől teljesen kizárattatniok kell, és inkább semmi iskola, mintsem rossz legyen”.

E levél idézésénél olvassuk először az EKT jegyzőkönyvében a forradalom szót. Eddig csak körülírták a helyzetet: jelen viszonyokra/ körülményekre, sebesen rohanó fejleményekre, háborús időkre utaltak.

A nyomtatásban megjelent iskolatörténe-tek³¹ adatait is figyelembe véve megállapítható, hogy Kolozsvárt még úgy-ahogy a gimnázialis (al-só) osztályokban 1848–49-ben és 1849–50-ben volt tanítás. A felső osztályok megnyitása csak 1850 ősztől vált lehetővé, miután szeptemberben kiköl-töztették az épületből a kórházat, s újra berendezték a termeket. November végén kezdődhetett a tanítás. Tordán 1848 ősztől nem indult be az oktatás, talán karácsony tájára egy osztálynyi elemista összegyűlt. KUN Mózes tanító foglalkozott velük. A négy-öt jelentkező gimnazistával nem kezdhették el a munkát. Különben is az iskolaépületben járai menekülteket helyeztek el. Itt 1849 vége fele indult be a rendszeres iskolai munka. Székelykeresztúron két tanéven át csak az elemisták jártak iskolába, a kántor PÁLFI József tanította őket. 1849 novem-berében az iskolaépületbe egy katolikus tanítót (és családját) szállásoltak be, aki ott egy évig népiskolát vezetett. Miután az EKT közbenjárásával a tanítót kiköltöztették, 1850 novemberében kezdték meg a rendes tanítást, bár nehéz volt az oktatószemélyzetet biztosítani, 1850 februárjában minisztériumi ren-delet szabta meg az unitárius tanintézetek beso-rolását: a kolozsvári főtanodát elismerték nyilvános főgimnáziumnak, a keresztúri iskolát pedig nyil-vános algimnáziumnak. A tordai egyelőre magán-iskolai minősítést kapott.

Az unitárius egyház csendesen átvészelte a forradalmat és szabadságharcot. Sem püspöke, ARANYOSRÁKOSI SZÉKELY Sándor, sem Egyházi Képviselő Tanácsa nem tűnt ki az ese-mények támogatásával, inkább a túlélésre össz-pontosítottak. Rendszerint hetente gyűléseztek, de a véres időkben néha hetekig elmaradtak a tanácskozások. 1846-ban 41, 1847-ben 36, 1848-ban 45, 1849-ben viszont csak 22 ülést tartottak.

Általában nyolcan-tízen jelentek meg ezeken, de már öt személy is tanácskozott.

Az unitáriusok sorából egyénileg sokan szerepet vittek a 48-as politikában, mások éppen harcoltak is. A Kolozsvárhoz fűződő legismertebb személyek közül említünk meg néhányat. A város főbírája, GROIS Gusztáv ugyan katolikus volt, de felesége, vargyasi SZÁSZ Mózes unitárius lelkész lánya, Zsuzsanna hitét megtartotta és női ágon tovább is adta.³² GYERGYAI Ferenc városi jegyző, az EKT-nek is tagja a forradalom utáni időkben a királybírói tisztségig emelkedett. A másik EKT-tag, BRASSAI Sámuel a forradalom leverését követően tíz évig „bűjdosott”, többnyire Pesten. A már említett JAKAB József bátyja, JAKAB Elek 1848-ban lett főtanácsi s egyben EKT-tag. Ő hét hónapig fegyverrel szolgálta a hazát, több csatában kitűnve BEM parancsnoksága alatt az alkapitányságig vitte. A bukás után vizsgálati fogságba vetették, majd szülőfalujába internálták. 1848–49-es élményeiről 1880-ban könyvet jelentetett meg. Másik történetírónk, KÓVÁRY László az erdélyi hadsereg haditudósítója volt, amiért utóbb vizsgálati fogságba került. Nevéhez fűződik a szabadságharc erdélyi vonatkozásainak első történeti összefoglalása (1861) és számos visszaemlékező cikk. A kollégium későbbi tanárai közül megemlíthetjük NAGY Lajos igazgatót, egyházi főjegyzőt, aki 1848–49-ben honvéd volt, PAP Mózes matematika tanárt, 1848-as őrmestert, akit GÁL Sándor ezredes segédtisztjéül fogadott. Végül idézzük a GYERGYAI Ferenc nagybátyjára, a Kolozsvárt született, s itt is nyugvó GYERGYAI Sámuelre³³ a szebeni katonai törvényszéken 1849. szeptember 22-én kirótt és hirdetményben is közzétett ítéletet³⁴: „GYERGYAI Samu, kir[ályi] erdélyi kincstári titoknok, kolozsvári születés, 55 éves, unitárius vallású, azon tökéletesen bevallott bűnténye miatt, hogy tudniillik a magyar pártütésben cselekvő részt vett, az e részben fennálló törvények értelmében, hivatalának elvesztése és minden bárhol található vagyona elkobzása mellett 5 évi várfogságra ítéltetett, és ezen ítélet neki e mai napon kihirdetve, az végre is hajtattott.”

Utasítás a pesti protestáns értekezleten résztvevő unitárius küldöttségnek

156. Ezen K[épviseelő] E[gyházi] Tanácsnak idei 141-dik szám alatti végzése következtében az egyházi környeknek az egyházi és iskolai reformok tárgyában ide feljelentett nézetei előterjesztetvén és tanácskozás alá vétetvén a Pesten miniszteri rendeletből tartandó protestáns és unitárius értekezletbe leendő részvét végett egyh[ázi] főtanácsilag kinevezett atyánkfiai utasításául a következő szerkezet állapított meg:

Az 1848-dik évi pozsoni országgyűlés 20-ik törvénycikke 2-ik §-sában a hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetre nézve különbség nélkül tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapítatván meg, s ennek folytán a 3-ik §-ban meghatározatván: hogy minden vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségéi köz álladalmi költségek által fedeztessenek a miniszteriumnak a részletes alkalmazás iránti törvényjavaslat kidolgozásával lett megbízatása következtében a vallás és közoktatási miniszter úr a magyarhoni helvét és ágostai hitvallású atyánkfiai folyó hónap elsőjére Pesten tartani intézett értekezletre híttá meg. És bárha hitfelekezetünk az abban részvételre felszólítva nem volt is, mindazáltal mind az érintett törvénycikknek azon határozatánál fogva, mely szerint vallásunk az akkori Magyarországon törvényes bevett vallásnak nyilvánított, mind pedig a volt két haza egygyé alakulása biztos reményében hitfelekezetünknek Kolozsvárt tartott egyik főtanács gyűlése folyó évi június 18-án 7 szám alatt hozott végzésénél fogva elhatározta: miképp meghíváson kívül is a tartandó értekezletbe részt vegyen, mi végett arra küldötteit ki is nevezte, hogy pedig az előfordulható tárgyak kellően megvitatva legyenek, az egyházi kerületeket felszólította, miszerint azok iránti véleményeiket tegyék meg.

Azonban az országgyűlésnek eközben rendkívüleges összehívása miatt, és azon okból, hogy Erdélynek Magyarországgal egygyé olvadása megtörténtével az erdélyi protestáns vallásúak, úgy hitfelekezetünk is részt vehessenek, az értekezlet jövő szeptember 1-ső napjára halasztatott, amelyre való megjelenésre már vallásfelekezetünk is múlt hónap 13-káról a tisztelt illető miniszter úr által meghívatván az egyházkerületeknek az egyházi főtanács felszólítása következtésében nyilatkozatai folytán az egyházi és iskolai reformok iránti nézeteinket és részint vallásfelekezetünket érdeklő kívánatainkat a következőkben tesszük meg:

I.

Azon elv, hogy az egyházi és iskolai szükségek a közálladalom által fedeztessenek, a törvény

által kimondott azon elvvel, miszerint az e hazában törvényesen bévett minden vallásfelekezetre nézve különbség nélkül tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapított meg, a legbensőbb összefüggészet lévén, sőt amaz elv alkalmazásának ezen tökéletes egyenlőségen és viszonyosságon kellvén alapulnia, szükségképpen megkívánatik, hogy a tökéletes egyenlőség és viszonyosság részletes kifejtésével s alkalmazásával a vallás és lelkiismeret szabadsága minden lehető ellentérekvések és ármányok ellenében teljesen és határozottan mindenek előtt biztosíttassék, mihez képest az idézett 20-ik törvénycikk 2-ik szakasza nyomán kívánjuk, hogy:

1. A vallások szabad gyakorlata, hitcikkeinek szabad vallása és kifejtése, a vallások független önállása, belügyeinek szabad és önálló kormányzása és rendezése, püspökeinek, egyházi és világi előljáróságainak minden idegen befolyás nélküli szabad választása, zsinatainak, egyházi minden nemű gyűléseinek, tanácskozásainak bármikor és bárhol szabadon minden kormányi beleegyezés nélküli tarthatása, azoknak önállólag rendezése, az egyházi hivatalnokoknak hivatalos teendőikben szabad eljárása és működése, és ennek előmozdítása tekintetéből, a teendő felszólítás következtében a polgári hatalomnak segéllyel köteleztetése félremagyarázhatatlanul biztosíttassanak. Mindezek nem egyebek, mint azon jogok, melyek legalább az eddigi Erdélyben a bévett vallásokat törvényesen illeték, s illetik.

2. A bévett vallások tökéletes egyenlősége és viszonyossága, és a lelki isméret szabadsága önként hozták magokkal, hogy mindazon akadályok, melyek az egyik vallásból a másikba való átmenetelt bármiképpen is gátolták, és gátolhatják, merőben megszüntessenek, sőt azok korlátoltsága, mely az 1844-dik évi pozsoni országgyűlés 3-ik törvénycikkében megállva van, megsemmisítettvén az átmeneti teljes szabadság kimondassék. Hasonlóan

3. A vegyes házasságok is teljesen szabadokká tévessenek, ily esetekben a feleket saját vallásuk papjai eskessék meg, a katolikusoknak szokásban levő áldás-megtagadása úgy a reverzális kívánat szigorúan tiltassanak meg. Az ily házasságból születendő gyermekek közül a fiú az apa, a leány pedig az anya vallásában neveltessenek, az ellenkezőleg cselekvőkre büntetés szabotván.

4. Legbiztosb óvszere a visszaéléseknek az lenne, ha a házasságoknak mind kötése, mind felbontása az egyházi befolyás alól kivétlenül, ezen teendő a meghatározandó módon és formák közt polgári hatóságra bíztnék, mindazáltal, ha az egyház jelenlegi hatósága még ezáltal fennmaradna, az esetre kívánjuk: hogy a válóperek amennyiben a megsemmisítésre vagy

elválasztást illetik mindenik vallás illető egyházi bíróságainak úgy tartozzék körébe, hogy az ily ügyek azoktól máshová teljességgel ne fellebbeztethessenek, és ha szintén az összeadás más vallás elvei szerint történt volna is mindazáltal a megsemmisítés vagy elválasztás kérdése mindig azon vallás elvei szerint döntessék el, mindenik félre nézve, amely valláson akkor vagynak, midőn az ily színű perek megkezdtenek, s vegyes házasság esetében a bíraskodás az alperes vallása egyházi ítélőszékét illetvén.

5. A különböző vallásfelekezetek közt gyakorta sajnosan tapasztalható idegenkedés megszüntetésére hatós befolyással lenne, ha az ó naptár használata eltöröltetnék, minden vallásnak hétköznapra eső külön ünnepei lehetőleg vasárnapokra tétetnének által, és az úgynevezett sátoros ünnepek megülése minden keresztény vallásúak által ugyanazon és egyenlő számú napokon történnének.

6. Minden bévett hitfelekezet püspökei és egyházi személyzete egyenlő jogokkal és szabadalmakkal bírjanak, fenntartandó személyes mentességeik egyenlők legyenek. Az egyházi személyeknek az eklézsiákba kirendelése vagy egyik eklézsiából a másikba áttevése vagy végre a körülmények kívánata szerint elmozdítása úgy az egyházi személyek feletti bíraskodás az egyházi vétségek esetében polgári hatalom minden beleegyedhetése nélkül az illető egyházi hatóságok köréhez tartozzék, bűnvád esetekben feleltük is a polgári törvényszék ítéljen, de a perbefogás előtt hivatalaiktól egyházilag felfüggesztendők – és elmarasztalás esetében a büntetés végrehajtását az úgynevezett degradatio előzze meg, ellenben felmentés esetében hivatalába a vádlott visszatéthessék.

7. Más vallásút illető meghatalmazás nélkül megkeresztelő, eskető, temető egyházi személy, valamint mindaz, ki valamely vallásra való térítésre elcsábításra vagy kényszerítésre vetemednék, szigorúan büntetessék.

8. Egyházi személyekre oly teendő, mely polgári hatóság körébe tartoznék, a kormány által ne bízassék.

9. Minden bévett hitfelekezetekre nézve a vallási és közoktatási minisztérium mellett az illető vallások követőiből külön osztályok létesíttessenek.

10. Valamely vallásnak követői a mások felett se kedvezésekben, se terhekben ne részesíttessenek, hanem valamint a jog, úgy a javadalom és teher legyen egyenlő.

11. Egyházi hivatalos levelek postán bérmentesek legyenek.

II.

A fentebbiekből folyólag az idézett törvénycikk 3-dik §-át illetőleg kívánjuk:

A) Az egyházi szükségek fedezésére nézve

1. Hogy az egyenlőséggel és viszonyossággal meg nem egyeztethető azon kedvezés, mi szerint némely vallásfelekezetet a többiek felett pártoltatván, országos és fejedelmi adományokkal a pazarlásig gazdagon ellátatott, papi személyzete ranggal, világi méltósággal és vagyonnal a többiek felébe emeltetett, többé igazságosan és a többi vallások alányomatása nélkül fenn nem állhatván, minden oly jószágok és jövedelmek, melyek akár országos, akár fejedelmi jogból folyt adományozásnál fogva bármely vallásfelekezet részére tétettek secularizáltassanak, és az említett törvény 3-ik §-ában kifejezett szükségek fedezhetőse egyik alapjává tétessenek, ide értetvén a hasonló jogalapon vett, de már megszűnt papi dézmák, quarták sat. kártérítési összegei is, amennyiben ezen törvény által megtérítendőknek jelentettek ki. Egyszersmind tétessék gondoskodás, hogy ezenül efféle adományozások sem ország, sem fejedelem által ne tétethessenek. Ellenben:

2. A magánosok által tett minden alapítványokat az ország vagy fejedelem által nem adományozott, hanem bármiképp szerzett birtokokat, a tőkepénzeket, az úgynevezett canonica portiókat és a nép megterhelhetésén kívüli egyéb javadalmakat és jövedelmeket az illető vallásfelekezetek sértetlen és teljes birtokában és használatában és szabad rendelkezése alatt meghagyatni kívánjuk, legalább vallásfelekezetünk azokról sem le nem mondhat, se le nem mond. Miből önként következik: hogy a fennebbi alapokból vett jövedelmek bétudandók lévén, ezen szükségeket a közálladalom csak annyiban fedezze, mennyiben ezen említett jövedelmekből azok megállítandó mértékben ki nem telnének.

3. Valamely hitfelekezet részére magánosok által teendő ezentüli alapítványokra úgy a hitfelekezetek által és nép megterhelhetésén kívül nyitandó jövedelemforrásokra nézve is tétessék biztosítás, hogy azok szabad birtoklásában, használatában, kezelésében az illető hitfelekezetek háborgatni nem fognak, önként értetvén: hogy a jövedelem oly útoni szaporodása miatt azon segedelmezés mely a közálladalom által már egyszer megadott vissza ne vonathassék.

4. Az egyházi szükségek és eccl[esia] beli papok fizetése fedezésére szolgált azon jövedelmek, melyek az úrbériség és dézma megszüntetésével elenyésztek, haladéktalanul mindenek felett kárpótoltsanak.

5. A kepe megszüntetését is óhajtjuk, de úgy, hogy elébb a kárpótlásról gondoskodva legyen.

6. A fedezendő egyházi szükségek rovata alá kívánjuk értetni a vallásos nevelést és papképző intézeteket, továbbá az egyházi kormányzati személyzet

fizetéseit. Vallásunkat illetőleg ezen személyzet közé tartoznak a jelenlegi szükséghez képest a püspök, egy püspöki titoknok, az egyházi főjegyző, fő és egyházi környéki fiskusok, esperesek, egyházkörnyéki jegyzők és továbbá az régebb az egyházi kormányzatra nézve püspöki szék név alatt létezett, jelenleg pedig képviselő egyházi tanács név alatt fennálló testület, mely az egyházi környékek kívánata szerint az egyházi főtanács által a kifejezett szükséghez képest mint püspöki szék célszerűbben lévén rendezendő és szabad választás útján alakítandó, mint egyházbirósági feljebbviteli ítélőszék, és az egyház ügyit kormányzó hatóság ezen minőségénél fogva multhatatlanul igényli, hogy tagjai legalább is 12 számig rendszerezett fizetéssel láttassanak el. sat.

7. A papok tanításainak úgy az ecclesiai szükségeknek pótlása törvény értelmében a közálladalom kötelezettsége lévén hitfelekezetünket illetőleg e tekintetben figyelembe veendő, hogy nálunk az oskolamesterek is szorosan az egyházi személyzethez tartoznak: ezen hivatalra, mely az énekvezérséggel össze van kötve, azon képességek kívánatnak, mint a papságra, institucióknk szerint az illető hivatal megürülése vagy betegség és egyéb akadály esetében valamint a pap a mestert, úgy a mester a papot pótolja és következőleg ez utóbbi mindenütt oly képességű, hogy a papi szolgálatot is tehesse, a mesteri megürült állomások éppen azon úton és módon az egyházi főkormányzás által töltenek bé, miképp a papságok, a mestereknek mint egyházi személyeknek a papságra való előlépésre egyenes jogok van, a környéki egyházi gyűléseknek szintoly tagja[i] mint a papok, a magokat kitüntető az E[gyházi] Fő Tanács által valóságos pap ranggal és az E[gyházi] Fő Tanács tagjai közé való felvétel által szoktak jutalmaztat[ni]. Következően mint egyházi személyekre a Status segedelme a fennebbi 2-ik pontban kifejezett módon illő arányban szintűgy kiterjesztendő.

8. Nézetünk szerint el nem mellőzhető azon intézkedés is, miszerint az elaggott és szolgálat tehetetlenné vált egyházi személyek, úgy az egyházi személyek özvegyei iránt gondoskodás tétessék.

9. Mi az egyházi szükségeknek ecclesiánkénti fedezése elveit illeti, ezekre nézve amennyiben az Ecclésiák ma léteznek és amennyiben ezután volnának keletkezendők az nézetünk:

a) Hogy a jelenleg létező minden eccl[esi]ák a magok minőségekben meghagyassanak; a közálladalomnak az ezek berendezésébe való belelelegyedése a vallásos féltékenységet és ennek keserű következéseit idézhetvén elő, a vallásfelekezetek illető hatóságától függjön ezekre nézve ezutánra is több eccl[esi]ának egygyé alakítása vagy p[er]d[id]ig valamely kisebb eccl[esi]ának nagyobbhoz csatlása.

b) A sine curák a Status engedelmét ne igényelhesék, ellenben minden olyan jelenleg önálló eccl[esi]ják, melyek templommal és pappal bírnak a közálladalom segedelmében a fennebb a 2-ik pontban kifejezett móddal részesíttessenek.

c) A meglevő önálló eccl[esi]ának a status segedelmezése tekintetéből osztályozása a vallásfelekezetek illető hatósága meghallgatásával történjék.

d) A fennebb a 2-ik pontban foglaltakból önként következik, hogy minden eccl[esi]jának saját jövedelmei és vagyonai bántatlanul meghagyandók, s következőleg egyik eccl[esi]a jövedelmi feleslegéből a más eccl[esi]a szükségei nem fedeztetnek.

e) Hogy a Statusnak az eccl[esi]ákra a segedelmezés általi befolyása nehogy egykor visszaélésekre, valamely vallás irányában ellenséges törekvésekre fajulhasson a kedélyek megnyugtatásáért is szükséges illő biztosítékokról gondoskodni, melyeknek egyike legalább a meglevő eccl[esi]ákat illetőleg lehetne az, hogy azon mennyiség, mellyel a status valamely hitfelekezet egyházi szükségait fedezni fogná kellő ellenőrködő felügyelet mellett adatnék az illető vallásfelekezet kezelése alá, mihez képest a polgári kormány az eccl[esi]ákkal közvetlen érintkezésbe nem jövén a lehető bizalmatlanság és aggodalmak nagy részint elenyésznek.

Ami az ezután keletkező ekl[esi]ákat illeti minthogy ezekre nézve már azon kényes körülmények melyek a meglevő eccl[esi]ákra nézt fennforognak nem létezhetnek, annak határozott kifejezése mellett, miképp bármely felekezet beliek is akárhol és bármely kevés számmal legyenek is önalapítványaik mellett vagy önköltségökre magok közeccl[esi]ját alkothatnak, magokat egyházi személyekkel elláthatják, és templomot építhetnek hasonlóan bármely egyes is ön vagy családja szükségére templomot építhet és papot tarthat, és következőleg, hogy senki is a magyar birodalom körében sehol is vallása szabad gyakorlatában meg nem szoríthatatik, meghatározandó, hogy mennyi lélekszám alkothat oly eccl[esi]át, melynek jövedőben igényelhesen egyházi szükségéinek a státus általi fedezetésére [segélyt], ezt azonban úgy értve, hogy több helységbeliek egyesülete is, ha a meghatározandó számot üti, a státus segélyéhez joggal bírjon.

10. Egy eccl[esi]abeli pap fizetése minimuma azon nézet szerint határozatván meg, hogy abból tisztességesen megélni lehessen, mi következőleg 400 ezüst forintnál kevesebb alig lehet, hasonlólag meghatározandó léssen a maximum, és a minimum és maximum közt a népesség és helyi körülmények szerint osztályzatok létesíttvén.

B) A tanintézeteket illetőleg kívánataink a következők:

1. Tagadhatatlanul leghelyesebb az lenne, ha a tanintézetek egyáltalában vallásfelekezetekhez köve nem volnának és azok felől minden valláskülönbség nélkül a közálladalom rendelkeznek, de miután még ezen eszmére az ország lakói megérve nincsenek, és miután félhető, hogy ennek alkalmazása jelenleg nyelv- és vallástusukat idézne elő, ennél fogva ezúttal legalább annyit lehetne és kellene tenni, hogy a haza különböző részeiben országos költségen minden valláskülönbség nélkül egyetemek állíttassanak fel, melyek mellett, ha Theologiai Facultas is létesíttetnék, azon esetben a vallástudományak a dogmákra vonatkozó ágait minden bevett vallásfelekezetűeknek saját vallásokbeli tanárok tanítsák, és az ilyenek azokból, kiket a hitfelekezetek illetőleg felajánlanak neveztesse ki.

2. Ez előbbi pontból folyólag óhajtjuk, hogy az országos költségen felállítandó egyik egyetem helyeül Kolozsvár jelettetnek ki.

Volt eszme, miképp ez egyetem Kolozsvárt a catholikus, református, unitárius tanodák összeolvasztásából keletkezzék, s minthogy ez az értekezletben is fennforoghat, annak határozottan ellene nyilatkozunk. Okaink a következők:

a) Ily alapon az egyetem nem országos költségen létesíttvén azt országos intézetnek jogosan nem lehetne tekinteni, de nem azon aránytalanságnál fogva is, hogy a görög szertartású és az ágostai hitrokonok annak felállításában részesek nem volnának.

b) Hitfelekezetünknek csak egyetlen főoskolája van, és ez a kolozsvári, mely egyszersmind papképző intézet, épülete hitfelekezetünk közkölségén létesíttetett, jövedelme határozott célra tett és magánalapítványokból és adakozásokból van, melyek nem Kolozsvárnak, hanem hitfelekezetünknek tulajdonai, és midőn egy ily intézet elenyésztetnék is a vallásos nevelésre is egyaránt szánt jövedelmei elvétetnének vallásunk fennmaradhatásának s függetlenségének halálos csapás adatnék.

c) Szépen hangzik ugyan netán azon felhozható okoskodás, hogy a vallások egyenlősége és viszonyossága ki lévén mondva, már felekezetességi szempontból kiindulni nem kell, igen, de még csak elv van kimondva, de ez részletileg alkalmazva nincsen, és ezen elvből az ily egyoldalú intézkedés koránt sem indokolható, hanem abból inkább annak lehetne következnie, hogy a nevelés és közoktatás ügyében minden vallás különbség nélkül egyáltalában a Status intézkedjék, és következőleg a jelenleg vallásokhoz kötött minden tanintézetek mint ilyenek lenni megszűnjenek, azonban így a fennebbi intézkedésből azon igazságtalanság következne, hogy midőn vallásunknak egyetlen főtanodája eltöröltetnék, a más val-

lásúaknak ez magyar hazában Kolozsváron kívül levő számos tanintézeteti mégis fennmaradnának, és így ez nem volna egyéb, mint reánk nézve éppen az egyenlőség és viszonyosság ellenére eltiprása azon jognak, melynek gyakorlatába más vallásúak megmaradnak vagy legalább az ezen joggal élhetésnek hitfelekezetünket illetőleg megsemmisítése, mi reánk, unitáriusokra nézve élet és halál kérdése.

d) Azon ok sem dönthet, hogy az egyetem létesítésével kolozsvári főtanodánk feleslegessé válnék, mert ez sem adhat jogot arra, hogy hitfelekezetünk magánalapítványokból álló jövedelmeit ily módon elveszítse, s midőn különben is kolozsvári főiskolánk egyszersmind teológiai intézetéi, mind ezen, mind egyéb tekintetekből azt rendezni és a szükséghez képest átalakítani hitfelekezetünk jogaihoz tartozik.

3. Azon esetre, ha a vallásfelekezeti oskolák egyáltaljában és teljesen meg nem szüntettettek, nyilvánítjuk: hogy valameddig bármely vallásfelekezet bármely tanítóintézetét s az afelöli rendelkezést megtartandja, mindaddig mi unitarjusokul is minden tanító intézeteinket hitfelekezetünk teljes szabad rendelkezése alatt megtartjuk és ezen jogunkról létünk feloldozása nélkül ne mondhatunk.

Mint hogy p[el]d[ig] az idézett XX-ik törvény-cikk 3-ik §-a félremagyarázhatatlanul a bévett vallásfelekezetek iskolai szükségéi fedezéséről szól, anynyiban, mennyiben ezen szükségek fedezése saját alapítványainkból ki nem telnék, az esetben is Status segedelmére méltó igényt tartunk.

4. Az elemi oktatást illetőleg figyelemben tartandó, miszerint szerkezetünknel fogva minden ekk[lesia]inkban iskolák rendezvők, melyekben a tanítást oskolamesterek, hol pedig az eccl[esi]a kicsiny volta miatt oskolamester nincs, a pap folytatja.

5. A tanárok és tanítók fizetése meghatározásában azon szempontból kell nézetünk szerint kiindulni, hogy abból a helyi helyzet körülményeihez képest anélkül, hogy mellék elemi módokat is keresni kelljen, tisztességesen megélni lehessen.

III.

Úgy vagyunk meggyőződve, miképp a kihirdetett értekezlet csak és annyira terjedhet ki, hogy a nézetek nyilvánulhassanak és a körülmények szerinti teendők tisztába hozassanak, de ennek hatóságát oda kiterjesztendőnek nem tartjuk, hogy döntőleg határozhasson, különösen vallásunk egyházi és oskolai szerkezetét és ügyeit önhatalmából megváltoztathassa, következően kívánjuk, miszerint hitfelekezetünket illetőleg célba veendő egyházi és oskolai reformok iránt valálásközönségünk egyházi Főtanácsát a tisztelt minisztérium kihallgatni méltóztassák.

IV.

El nem mellőzhetjük itten kapcsolatban megemlíteni miképp a múlt század elején kormányi intézkedés által hitfelekezetünk számtalan tulajdonítól, jelesen Kolozsvárt levő s ahhoz tartozó minden vagyonaítól, jövedelmeitől a legdurvább erőszakkal megrabolatott, mint sérelem ez még mindég tárgyalatik, s hányódott egyik országos bizottmányról a másikra, legutóbb ennek elintézése az 1841-ik évben kinevezve volt ország[os] rendszeres bizottmány egyik teendője volt. De Erdélynek Magyarországgal egygy alakulásánál fogva annak működése már megszűnván legközelebről adatainkat ezen Képviselő Egyházi Tanács kezébe vette, azokat nemsokára a tisztelt Ministeriumhoz felterjesztendő, s reméljük, hogy a mostani alkotmányos kormány ezen ügyet valahára elhatározandja és sérelmünket, mely által éppen egyházi és iskolai szükségéink kellő fedezetetésétől fosztatának meg, minél előbb orvoslandja. Az értekezletben résztveendő küldött A[tyánk]ia[ra]it bizalommal szólítjuk fel miszerint ezen sérelmünket maga illető helyén addig is megemlíteni és a vallásfelekezetünkön elkövetett fosztást felfejteni szíveskedjenek.

Ezen jegyzőkönyvi kivonatban kiadandó utasításnak a vallásunk részéről egyházi főtanácsilag kinevezett küldöttségnek leendő kézbesítésére tanár BERDE Áron a[tyánk]ia[ra] megbízatik.

Jegyzet

1. GAAL György: **Unitárius épületek és építkezések az egykori Magyar utcában.** Keresztény Magvető 1995. 136–149., 226–236., 307–317.; Uő.: **Magyarok utcája.** Kolozsvár, 1995. 31–85.
2. Zsinati, Fő- és [E]gyházi [K]épviselő Tanácsi Jegyzőkönyvek XIV. kötet 1846–1849. Rendbe szedte és bekötötte BENCZÉDI Gergely. 679 l. 1848–1849-re a 475–634. lapok vonatkoznak. Továbbá az Egyházi Képviselő Tanács levéltárának 1848-ra és 1849-re vonatkozó rendezetlen irat-kötegei. Megtalálhatók az Unitárius Egyház Központi Levéltárában (Kolozsvár). Ezúton köszönjük meg MOLNÁR Lehel levéltáros önzetlen segítségét.
3. KÓVÁRY László: **Visszaemlékezések a forradalom derűsebb napjaira.** 1848–49. Történelmi Lapok 1898. 9–11.
4. BOROS György: **Dr. BRASSAI Sámuel élete.** Cluj-Kolozsvár 1927. 145–161.
5. Az eseményeket az Erdélyi Híradó 1848. március–áprilisi számai alapján ismertettük.
6. KÓVÁRY László: **Im.**, i.h.
7. 78/1848 EKT szám. A kérvényt 90 diák írja alá.
8. 101/1848 EKT szám.
9. 107/1848 EKT szám.
10. A levelek szövegét az EKT jegyzőkönyvében is megörökítették: 520–522. l.
11. Vö. Erdélyi Híradó/Kolozsvári Híradó május 28–június 1-i számaival; KÓVÁRY László: **Erdély története** 1848–49-ben. Pest, 1861.; JAKAB Elek: **Szabadságharcunk történetéhez.** Budapest, 1880. (Nb. KÓVÁRY László eleinte i-vel írta a nevet!)

12. **Okmánytár az 1848-9-ki erdélyi eseményekhez.** Összegyűjté KÓVÁRY László. Kolozsvárt MDCCCLXI. 27–29.
13. 94/1848 EKT szám.
14. 132/1848 EKT szám.
15. Valamennyi 131/1848 számmal iktatva.
16. 562–572. l.
17. Rövid ismertetése megtalálható GÁL Kelemen: **A kolozsvári Unitárius Kollégium története.** [Kolozsvár] 1935. I. kötetében: 372–374. teljes szövegét adjuk a függelékben.
18. Néhány példánya 173/1848 sz. alatt iktatva.
19. 211/1848 EKT szám.
20. Ellenőr 1848. júl. 9.; EGYED Ákos: **Követválasztás Kolozsvárt 1848-ban.** Szabadság 1998. júl. 11.
21. Az ügyre vonatkozó leveleket mind 224/1848 sz. alatt iktatták.
22. 228/1848 EKT szám.
23. A könyvjegyzékek és a levél is 230/1848 sz. alatt lett iktatva. A levél-tárban fennmaradt az a szerződés is, amellyel MATEFI Ferenc, az Unitárius Státus pénztárnoka 1848 Szent Mihály napján egy évre meghosszabbítja a JAKAB József számára fenntartott kétszobás udvari lakás bérletét a TAUFFER-házban.
24. KÓVÁRY László: **Erdély története 1848–49-ben.** 118–119.; a kapitáláló egyezmény szövege: **Okmánytár az 1848-9-ki erdélyi eseményekhez.** 128–129.
25. A várossal kapcsolatos események részletesebb összefoglalása: GAAL György: **Kolozsvár 1848–49-ben.** Honismeret 1998/4. 13–25.
26. BETEGH Ferenc: **Emlékezzünk régiokról. Bem tábornok Kolozsvárra való bevonulásának 50. évfordulója alkalmából.** 1848–49. Történelmi Lapok 1898. 136–138.
27. GAAL György: **A BEM- emléktábla története.** Erdélyi Híradó (A Szabadság melléklete) 1994. jún. 29.
28. GRACZA György: **Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története.** V. köt. é.n. 759–760.
29. 49/1849 EKT szám.
30. 52/1849 EKT szám.
31. GÁL Kelemen: **Im.** I. kötet 369–376.; SÁNDOR János: **A székelykeresztúri Unitárius Gimnázium történelme.** Székelykeresztúr, 1896. 92–94.; VARGA Dénes: **A tordai Unitárius Gimnázium története.** Tor-da, 1907. 136–137.
32. GROIS Gusztávné SZÁSZ Zsuzsanna (1815–1898) Kornélia (1845–1923) nevű lánya HALLER Rezső ügyvédhez ment férjhez. Leányuk, Kornélia (1869–1914) ENGEL Gábor kórházigazgató felesége lett. Az ő két lányuk: KAUNTZ Józsefné ENGEL Ella (1890–1956) és ifj. GYERGYAY Árpádné ENGEL Kornélia (1891–1977). KAUNTZÉK lánya, Kornélia MIKÓ Imre későbbi unitárius főgondnok felesége lett. A három GYERGYAY-lány is unitárius hiten maradt.
33. GYERGYAY Sámuel (1794–1851) GERGYAY Ferenc (1799–1874) országgyűlési követ és királybíró édesapjának, kissolymosi GYERGYAY Lászlónak volt első unokatestvére. GYERGYAY Sámuel különben egyik unokahúgát, GYERGYAY Borbálát (1821–1910) vette feleségül, s tőlük származik a 20. században élő unitárius GYERGYAY orvoscsalád.
34. Az ítélet egy példánya fénymásolatban a szerzőnél.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézeteket, kötet szerkesztési szempontok indokolják. **Szerk. megj.**)

Biserica unitariană și școlile sale în 1848–1849 (Rezumat)

În anii '40 ai secolului al XIX-lea capitala transilvăneană, Clujul era centru ecleziastic numai în cazul bisericii unitariene. Această biserică tocmai începe să revină după pierderile suferite în regimul habsburgic (înainte, în timpul principatului independent, Clujul era practic oraș unitarian). Unitarienii și instituțiile lor au jucat un rol important în evenimentele transilvănene din 1848–1849. Lucrarea încearcă reconstrucția acestei participări mai ales pe baza documentelor de arhivă.

The Schools of the Unitarian-Protestant Church between 1848–1849 (Abstract)

In the 1840's, the capital of Transylvania was at the same time the church capital of the Unitarians. This religious community that had lost prestige during the HABSBURG-dominance, was just about to recover from trials of the previous century. The Unitarians and their institutions had from the beginning played an important role in the events of 1848–49. The paper tries to reconstruct this role mainly on the basis of archival sources.

